

AZ IPARFEJLŐDÉS TENDENCIÁI MISKOLCON A 18. SZÁZADBAN

VERES LÁSZLÓ

A miskolci háziipar

Miskolc 18. századi ipartörténete néhány kisebb próbálkozástól eltekintve alapvetően kézműves jellegű volt. A történeti források adatai alapján nagyon jelentős volt a háziipar. A háziipar kézművesiparon belüli nagyságára, arányára vonatkozó pontos adatokkal nem szolgálhatunk, mivel összeírások nem állnak rendelkezésünkre. A háziipari tevékenység a szövés-fonás területén, a faipar egyes ágazataiban (szerszámkészítés, hordódonga-hasítás, bútorgyártás stb.) és az építőiparban volt domináns. Szinte minden egyes hagyatéki leltárban megtalálhatók a szövés-fonás eszközei. A faipar egyes ágazatainak háziipari keretek közötti létezését biztosította a hatalmas nyersanyagkészlet, amelyet a Miskolc környéki erdőségek biztosítottak. A diósgyőri koronauradalom a következő kínálatot biztosította erdőségeiből a lakosság számára:

„Mesteremberek szerszámaihoz való és épületekhez szállítandó, nem gyümölcstermő fákért minden iga után	30 kr
Száz darab hordónak való rendes dongáért	24 kr
Egy pár nagyobb kádra való donga után	6 kr
Kerítésnek való karók párjáért	3 kr
Egy szekér kerítésnek való vesszőért minden egyes iga után	12 kr
Ezer darab hasított szőlőtámasztó karóért	1 Ft
Ezer darab Beset karó nevű kerek karóért	30 kr
Egy darab nem faragott szarufának nevezett gerenda	2 kr
Egy kifaragott gerendáért	3 kr
Egy tucat fanyélért	3 kr
Egy szekérhez való tengelyért	18 kr
Száz darab lécnak nevezett deszkáért	3 kr
A nagyobb fákért, amelyekből szélesebb teknőket lehet készíteni	50 kr
A közepesekért ölenként	30 kr
Rendes kis teknőknek valóért ölenként	20 kr
A kisebb faeszközök, edények, úgy mint guzsalyok, fatányérok	15 kr”.

A famozsarak, kulacsok stb. készítéséhez azzal a feltétellel adtak az uradalmi tisztviselők fát, hogy az elkészített áru tizedét be kellett szolgáltatni.¹ A diósgyőri erdőket mellett a miskolciak gyakran felkeresték a radostyáni, felsőnyárádi és múcsonyi erdőket, ahonnan építkezésekhez és hordókészítéshez való keményfát vásároltak szívesen. Mivel a település közelében fenyőerdők nem voltak, a fenyőfát Szederkényben szereztek be a

¹ B.-A.-Z. m. Lt. 601. A diósgyőri koronauradalom iratai 718. sz. Urbarium Regii Coronalis Diósgyőr 1756.

máramarosi és Bereg vármegyei tutajosoktól. Miskolcon az uradalmi és a városi középületek tetőzetének fedésére használtak zsindelyt.² Néha-néha a módosabbak is. A város környékén nem foglalkoztak zsindelyhasogatással. Úgy tűnik, hogy a keményfából való zsindely nem volt keresett. Szívesebben használták a rövidebb fenyőzsindelyt, mely nyilvánvalóan kevésbé volt tartós, de könnyebben felhasználható, rakható volt, mint a bükk- vagy kőriszsindely. A fenyőzsindelyt Gömörből hozatták. A fehérzsindely Berzétéről, Rozsnyóról, Rimaszombatból került Miskolcra. A vörösfenyő zsindelet pedig Tiszolcon vagy Dobsinán szerezték be.³

A miskolci lakóépületek döntő része – miután a tűzveszély miatt Borsod vármegyében is betiltották a faházak emelését – vesszőből font és sárral tapasztott, vagyis paticsfalazatú, nád, szalma, vagy más növényi anyagokkal fedett tetőzetű volt. A falazathoz szükséges vesszőt a Tisza (Lúc környéke) és a Sajó (Zsolca melléke) ártereiben gyűjtötték. A falazat fonását és tapasztását az emberek maguk végezték, vagy a majláti tótokat fogadták fel, akik jó tapasztók hírében állottak. A módosabb házaknál a kőfal rakását mecenzéfiek vállalták, akik egyben a pincék vájói és gyakran a bozótosok irtói is voltak. A 18. század első felében csak idegen, főként egri kőművesek tevékenykedtek a városban uradalmi és egyházi építkezéseknél. A lakóépületek tetőzete is kalákában, házi kivitelben készült leginkább. Az egyszerű tetővázak összeállítása után szalmával vagy gazzal fedték le. Ha nádat használtak, akkor nádrakó specialistákat hívtak a Tisza menti falvakból. Az egyszerű tetőfedés gyakoriságát bizonyítja az avasi egyház jegyzőkönyvének 1781. évi bejegyzése is. Ez évben a város lakóházainak nagy része tűzvészben pusztult el. Az egyházi jegyzőkönyv adatai szerint a tűz terjedését az segítette elő, hogy az épületek döntő része nádtetős volt, vagy mindenféle gazzal fedett.⁴

A céhes iparfejlődés sajátosságai

Amíg a háziipar nagyságáról és kiterjedtségéről nem alkothatunk reális képet, addig megnyugtatóbb elemzést szolgáltatathatunk a céhes iparról. Ez a kép sem lehet teljes az összeírások hiánya, vagy a meglévő kimutatások pontatlansága miatt, továbbá azért sem, mert a céhek iratai is meglehetősen hiányosan maradtak ránk.

A város fejlettségének egyik fokmérője az iparúzők összlakosságon belüli aránya. Bármennyire is egyszerűnek tűnik az a művelet, hogy összevessük az iparúzők számát a nem iparos lakosság számával, valójában igen nagy a hibalehetőség. Ez alapján véve a forrásoknak tulajdonítható. A 18. században készült népesség-összeírások alapvető hibáira sokan felhívták a figyelmet. A különböző célokból készült helyi kimutatások készítői eltérően kezelték az iparos fogalmát és többnyire csak a céhes szervezetekbe tartozókat tekintették iparúzőknek, holott nyilvánvaló, hogy az ipar a 18. században nem azonos a céhes iparral. Igen sok az átmeneti munkakör az ipar és a kereskedelem, az ipar és a mezőgazdaság között. Sok iparág háziipar jellegű volt (tapasztó, kenyér-, perccsenyesítő stb.), s így az összeírók sem tudták egyértelműen fő tevékenységüket, megélhetésüket. A városi adóösszeírások klasszifikációi nagyon bizonytalanok voltak, különösen az alsó adó kategóriákba tartozók megítélésében. Általában csak a mesterek

² B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/A. 2. k. 642.; 3. k. 328.

³ A Miskolci Református Egyház Jegyzőkönyvei (a továbbiakban: MREJ.) 1. k. 227, 436, 447.; 4. k. 219.

⁴ Vö. *Veres L.*, Miskolc ipara a XVIII. században (kézirat). Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentáció. Ltsz. 2000. 3. 1–31.

összeírása szerepel, de nem kapunk képet a mesterek által alkalmazott segédekről, iparosokról. A nem, vagy alig dolgozó mestereket, özvegyeket is csak ritkán tüntették fel, holott a céhek általában megengedték az özvegyeknek az iparüzést mindaddig, míg a volt iparos férjnek nevét viselték. A ház- és kéményösszeírásokban nagyon kevés iparos szerepel. Jól tudjuk, hogy a 18. században a házszerzés elég nagy nehézségekbe ütközött a városokban. De az mégis valószínűtlen, hogy Miskolcon a különböző ház- és kéményösszeírások adatai szerint csak néhány tucat iparos lett volna a városban. Hosszasan folytathatnánk még a hibalehetőségeket előidéző tényezőket a molnárok, a ser- és pálinkafőzők, tégláégetők összeírásának hiányától az öregség, betegség, katonaság miatt össze nem írtakig. Végeredményben megállapíthatjuk, hogy a hibalehetőségek miatt olykor több tucattal is kevesebb iparos szerepel a különböző kimutatásokban, mint ahányan ténylegesen iparúzóak voltak.

Az országos helyzetet értékelő feldolgozások elsősorban az 1715–1720. évi és az 1828. évi országos összeírások adataira támaszkodva Miskolcot a legfejlettebb mezővárosok közé sorolják az iparosok számaránya alapján. Olyan iparilag fejlett mezővárosnak tartják, amelyben az iparosok összlakosságon belüli számaránya 20% körül mozog, és nem vonható éles határ közte és a szabad királyi városok között, mert az utóbbiakban sem volt általában több a céhek száma, és a kézművesek számaránya is csak 25% körül mozgott.⁵ Gyimes Sándor a közép-európai városfejlődést elemző feldolgozásában lényegében megerősíti az előbbieket. A népesség az ipar, az oktatás az igazgatás adatainak figyelembevételével kialakított városiassági érték szerint 1715-ben az akkor definiált Magyarország városainak rangsorában a 34. helyre sorolja Miskolcot. Alig több mint egy évszázad múlva pedig az 1828. évi országos összeírás adatai alapján 11. volt Miskolc a magyar városok rangsorában, megelőzve többek között Székesfehérvárt, Sopront, Nagyváradot, Kecskemétet.⁶ Természetszerűleg rögtön felvetődik a kérdés, hogy mennyire hitelesek ezek a megállapítások, valós adatokra épülnek, vagy pedig korrekcióra szorulnak? E kérdésekre a választ a helyi adatok adják meg. Sajnos a 18. század közepéig csak az adóösszeírásokra támaszkodhatunk azok korábban említett hibáival egyetemben. Az 1715. évi összeírás szerint a város 146 adózójából 41 volt iparos, 1720-ban pedig a 47 adózóból 11, vagyis az adatok tükrében 1715-ben az adózók 28%-a, 1720-ban pedig 23%-a volt iparos.⁷ Mindkét adat félrevezető lehet, és önmagában a városra nézve kedvező képet fest. 1711-ben, a Rákóczi szabadságharc végén pusztító pestisjárvány nagyon sok áldozatot szedett Miskolcon is. Több mint 5000-en estek a pestis áldozatául. A lecsökkent lélekszám tükrében helyes lehet-e bármilyen összevetés? Mindenesetre az iparosok adózókon belüli arányát tényként kell kezelnünk. A felvetett problémához adalékként álljon itt az adózó iparosok száma 1698-ban és 1706-ban: 122 fő és 95 fő. De még 1711-ben is 73 fő, 1712-ben 86 fő volt az adózó iparosok száma. Az összehasonlító adatokból az szűrhető le, hogy bár jelentősen csökkent az összlakosság és az iparosok száma 1698–1711 között, de a csökkenés korántsem volt oly mérvű, mint azt az 1715–20. évi összeírások feltűntetik. Minimálisan az összeírások adatainak duplájával kell számolnunk, hiszen 1711 után elkezdődött a lakosság és ezen belül az iparosok számának is fokozatos növekedése a betelepülések, betelepítések révén. Nem utolsósorban a betelepült iparosoknak kiváltságokat (pl. 15 évi adómentesség) nyújtó országos rendelkezések

⁵ *Eperjessy G.*, 1967. 71–72.

⁶ *Gyimesi S.*, 1975. 263–264.

⁷ *Acsády I.*, 1896. 44–45.

hatására. Ezeknek köszönhetően 1730-ra 147 fő, 1734-re 161 fő és 1758-ra 248 fő lett az adózó miskolci iparosok száma.⁸

Az alábbi adatsorokból látható, hogy az adózó iparosok adózó népességhez viszonyított aránya magasabbnak tűnik a 18. század első felében a szakirodalomban használatos és elfogadott adatoknál.

*A miskolci adózó iparosok a város adózó népességéhez viszonyított aránya
1698–1758 között*

Év	%
1698	21
1708	19
1711	20
1712	26
1715	28
1720	23
1730	39
1734	33
1758	31

Reálisabb képet kaphatunk az iparosok számáról és az iparosok összlakosságon belüli – és nem az adózó iparosokon belüli – számarányáról a város egyetlen 18. századi, legteljesebbnek tekinthető iparosösszeírása segítségével.

Miskolc iparosai 1770-ben⁹

mesterség	Céhes		Céhen kívüli		összesen
	mester	segéd	mester	segéd	
szabó	32	26	8	–	64
német szabó	5	2	–	–	7
zsidó szabó	–	–	3	–	3
szűrszabó	3	4	–	–	7
szűcs	39	9	2	–	50
gombkötő	–	–	10	3	13
őntő	–	–	1	1	2
kerékgyártó	–	–	7	4	11
órá	–	–	2	–	2
kovács	–	–	10	11	21
tímár	–	–	3	1	4
suszter	–	–	8	9	17
kesztyűs	–	–	2	1	3
varga	40	20	–	–	60
lakatos	–	–	20	7	27

⁸ A közötti adatokat vö. *Marjalaki Kiss L.*, 1958. 4.; *Leveles E.*, 1929. 78.; *Szendrei J.*, 1904.; *Gyimesi S.*, 1975. 229.; B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/B. III. fs. I. 515.; IV. 1501. XXI. fs. 1, 3.; IV. 1501/B. XXI. fs. V. 71/54.

⁹ Miskolc városában levő mesteremberek és mester legények számának Conscriptiója. B.-A.-Z. m. Lt. E. 41. 1770. No. 47.

szűrőcsapó	22	8	–	–	30
gubacsináló	–	–	5	–	5
takács	–	–	17	4	21
asztalos	–	–	10	5	15
késes	–	–	1	–	1
fésűs	–	–	8	3	11
kékfestő	–	–	2	–	2
bodnár	–	–	11	2	13
csizmadia	180	70	20	–	270
süveges	–	–	2	1	3
kalapos	–	–	2	–	2
tapasztó	–	–	1	–	1
könyvkötő	–	–	8	2	10
kapocs és tűcsi- náló	–	–	1	–	1
rézműves	–	–	1	1	2
rézöntő	–	–	2	2	4
kőműves	–	–	2	32	34
köteles	–	–	4	3	7
szítás	–	–	3	–	3
fazekas	13	6	–	–	19
bádogos	–	–	2	1	3
esztergályos	–	–	1	–	1
kulacsos	–	–	2	–	2
mézeskalácsos	–	–	1	–	1
üveges	–	–	1	–	1
festő	–	–	1	1	2
nyereggyártó	–	–	2	1	3
zsemlyesütő	–	–	1	–	1
ötvös	–	–	6	2	8
szíjgyártó	–	–	6	8	14
ács	–	–	12	–	12
mészáros	–	–	9	12	21
Mindösszesen	334	145	220	117	816

Az összeírás segítségével megállapítható, hogy a város mintegy 8000 fős lakosságának tizede foglalkozott iparúzéssel. A céhes és céhen kívüli mesterek száma 554 fő volt, míg a segédeké 262. Ha az egyes családok megélhetését biztosító családfők számát vesszük számítási alapul és feltételezzük, hogy a segédek nőtlenek voltak, akkor legalább minden negyedik családfő iparos volt, ami arra utal, hogy az összlakosságon belül valóban nagy volt az iparosok száma, és ennek alapján is magasabbnak kell tekintenünk az iparosok számarányát az eddig uralkodó nézeteknél.

Az 1770. évi iparosösszeírás az ipar szerkezetének magas szintű differenciáltságára is utal. Az összeírásban 47 féle mesterség képviselői szerepelnek. Figyelembe véve, hogy az összeírásból hiányoznak a molnárok, ser- és pálinkafőzők, téglaegetők, akkor a mesterségek száma tovább növekszik és túlhaladja az 50-et. A 18. század első felének adóösszeírásai a céhes mesterségek figyelembevételével készültek, és sok olyan szakmá-

ról nem tesznek említést, amelyek pedig ügyes-bajos esetekben a tanácsi jegyzőkönyvekben előfordulnak. Az adóösszeírások 1698-ban 12, 1730-ban és 1734-ben 11 féle mesterség képviselőit sorakoztatják fel, mint legfőbb adófizetőket. Csak 1758-ban bukannak elő újabb adót fizetők, így a suszter, a szűrccsapó, a könyvkötő, a köteles, a fazekas, az esztergályos és a szijgyártó, de így is még csak 19 féle mesterségről esik szó. Az összeírásokon kívüli egyéb forrásokra támaszkodva 1720–1760 között átlagosan 32–39 között volt azoknak a mesterségeknek a száma, amiknek képviselői a város illetve környéke kézművesipari termékekkel való ellátását biztosították.

A miskolci iparosok száma mesterségük alapján 1698–1770 között

Iparág	1698	1730	1734	1758	1770
mészáros	19	15	13	8	9
varga	10	15	13	21	40
csizmadia	29	41	46	69	200
szűcs	8	9	7	13	41
borbély	4	–	–	–	–
gombkötő	4	9	6	8	10
lakatos	9	4	5	9	20
kovács	9	4	6	9	10
réműves	–	–	–	1	1
takács	5	9	11	15	17
bodnár	9	6	15	14	11
kerékgyártó	3	2	3	10	7
szabó	11	2	3	15	40
német szabó	–	–	–	–	5
zsidó szabó	–	–	–	–	3
szűrszabó	–	–	–	–	3
órás	–	–	–	–	2
tímár	–	–	–	–	3
suszter	–	–	–	5	8
kesztyűs	–	–	–	–	2
szűrccsapó	–	–	–	25	22
gubás	–	–	–	–	5
asztalos	–	–	–	–	10
késes	–	–	–	–	1
fésűs	–	–	–	–	8
kékfestő	–	–	–	–	9
süveges	–	–	–	–	2
kalapos	–	–	–	–	2
mázoló	–	–	–	–	1
könyvkötő	–	–	–	2	8
kapocs- v. tücsináló	–	–	–	–	1
rézöntő	–	–	–	–	2
kőműves	–	–	–	–	2
köteles	–	–	–	3	4

szítás	–	–	–	–	3
fazekas	–	–	–	4	13
bádogos	–	–	–	–	2
esztergályos	–	–	–	2	1
kulacsos	–	–	–	–	2
mézeskalácsos	–	–	–	–	1
üveges	–	–	–	–	1
festő	–	–	–	–	1
nyereggyártó	–	–	–	–	2
zsemlesütő	–	–	–	–	1
ötvös	–	–	–	–	6
szíjgyártó	–	–	–	6	6
ács	–	–	–	–	12

Már utaltunk rá, hogy az adóösszeírások a céhes mesterségeket vették alapul az adózás kivetésére. Ezek szerint 1698–1758 között 11 féle céh létezett volna a városban? Az 1770. évi iparosösszeírás az iparosokat két fő csoportba sorakoztatja: céhes és céhen kívüli iparos. Eszerint 1770-ben 8 céh létezett a városban, vagyis az előző adatoknál is jóval kevesebb. A céhek számára a céhprivilegiumok vizsgálata adja meg a végleges választ. Eperjessy Géza a feudalizmus kori magyar mezővárosi fejlődést elemző nagy jelentőségű munkájában 14-re teszi a Miskolcon 1848 előtt létezett céhek számát.¹⁰ A céhek dokumentumai és a szakirodalom adatai alapján ennél jóval többnek tűnik a céhek száma.¹¹

A miskolci céhek a 16–19. században

A céhek neve	Alapítási éve
1. mészároscéh	1508
2. vargacéh	1521
3. szabócéh	1531
4. szücscéh	1637
5. csizmadiacéh	1667
6. lakatoscéh	1675
7. tímárcéh	1689
8. gombkötőcéh	1702
9. kovácscéh	1722
10. csapócéh	1732
11. kádárcéh	1736
12. pékcéh	1749
13. miskolci és Mindszenti közös csizmadiacéh	1754
14. fazekascéh	1769
15. kőfaragó-, kőműves- és építőmestercéh	1773
16. kalaposcéh	1791
17. asztalos- és üvegescéh	1799

¹⁰ Eperjessy G., 1967. 71–72.

¹¹ Szendrei J., 1904. 162, 165, 172, 521–602.

Ez a szám azonban irreális. Az 1754. évi miskolci és Mindszenti közös céh alapítását nem tekinthetjük új céhállításnak. Az 1722. évi kovács-, majd az 1736. évi bodnár- és az 1749. évi pékcéh alapítása Szendrei János, Miskolc monográfiájának írója bizonytalan adatközlésére épül. Ezeket figyelembe véve a 16–19. században 17 céh működését tudjuk bizonyítani az alapító okiratok, jegyzőkönyvek és a statutumok segítségével. Tehát a 17 céh közül három 16. századi, négy 17. századi, hat 18. századi és négy 19. századi alapítású. A legtöbb céh korszakunkban, a 18. században jött létre az azonos foglalkozásokat magába tömörítve.¹² A 16. századi céhek privilégiumait, e fontos dokumentumokat a mindenkori uralkodók adták ki szignójukkal hitelesítve. Meg kell jegyeznünk, hogy a szabócéh privilégiuma ugyan 1531-ben lett kibocsátva Pemfflinger Sebestyén borsodi főispán és diósgyőri várnagy által, de I. Ferdinánd csak 1550-ben erősítette azt meg. A 17. századi céhek már nem királyi privilégium szerzésével jöttek létre és működtek. Ezek többnyire Kassa királyi várostól szereztek szabadalmat és a kassai céhek szabályzatát használva működtek. Ez a tendencia a 18. század elején is folytatódott, de a jelentősebb céhek igyekeztek királyi megerősítésre szert tenni.

A 18. századi miskolci céhek életét – mint ez országosan jellemző volt – mintegy 50 törvény és rendelet szabályozta, melyekhez igazítani kellett a céhek életét. Ezek közül az egyik legjelentősebb volt az 1761. évi céhtörvény, amely előírta a jövőben uralkodó által hitelesített, kibocsátott alapítólevél bevezetését és az egységes tartalmú céhszabályzatok előírásainak betartását. A törvény megszületése előtt Borsod vármegye is bekérte a céhek iratait, hogy általános képet alkothasson az iparszervezetekről. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a céhek többsége semmiféle alapítólevéllel nem rendelkezik. A tanúvallomások szerint ezek elvesztek vagy megsemmisültek, vagy soha nem léteztek.

Az elmondottak figyelembevételével érthető az, hogy az 1770. évi miskolci iparosösszeírás szerint nagyon kevés volt a céhek száma. Az új céhlevelek megszerzése nem kis anyagi terhet jelentett az iparűzők számára. Így csak a legnagyobb létszámú és leggazdagabb iparos szervezetek tudták kiváltani a privilégiumot. Ezek között találjuk 1770-ben a szabókat (beleértve a szabó foglalkozás különféle fajtáit), a szűcsöket, a vargákat, a szűrcsapókat, a csizmadiákat és a fazekasokat. Ha hozzájuk számítjuk a mészárosokat – akik már korábban, 1754-ben megszerezték az uralkodó által szentesített céhlevelet –, az 1770 utáni és 19. század eleji céhalapításokat, akkor valóban egyezik a miskolci céhek száma az Eperjessy Géza által említett ipartestületek számával. Azonban ha csak az 1761. évi céhtörvény utáni állapotot vennénk figyelembe, akkor nem vennék tudomást olyan híres miskolci céhekről, amelyek ha nem is uralkodó által hitelesített dokumentumokkal rendelkeztek, de mégis a kor szokásainak megfelelően szereztek maguknak szabályzatot és tevékenységükkel maradandó nyomot hagytak Miskolc ipartörténetében.¹³

A manufakturális iparfejlődés jellemzői

Miskolc Észak-Magyarország kézművesipari központja volt. Ezt a sajátosságát a város egészen a 19. század végéig megőrizte. A 18. század végén történtek ugyan kísérletek a kézművesipari keretek szétfeszítésére, de ezek megfelelő nagyságú tőke hiányában rövid életűnek bizonyultak és valóban csak kísérletnek minősíthetők. A szolgabírói jelentések szerint az 1790-es években egy-egy késkészítő, fehérbőr-kidolgozó, szappan-

¹² B.-A.-Z. m. Lt. IV. B. 501/A. 27. k. 332–339.

¹³ B.-A.-Z. m. Lt. IV. A. 501/B. IX. 1, 9, 19.

főző, tücsináló, tabakkészítő, valamint két posztókészítő üzem alakult a városban, amelyek csupán néhány évig működtek.

Miskolc jelentősebb ipari létesítményei a vízimalmok, a ser- és pálinkafőzők, valamint a kőbányák és tégláégetők voltak. Ide számíthatjuk még talán a mészárszékeket is. A nagyobb ipari létesítmények azonban semmiképp sem tekinthetők tökéletes jellegű kisvállalkozásoknak, a kézművesipar keretein túlmutató ipari létesítményeknek.

A 18. századba lépő városban az 1702. évi Kötel-könyv szerint 4 vízimalom volt. A Hunyad utcai kapun kívül a Hevesi kerte vagy Kallónak nevezett területen állott a Bükk-Borsy család malma, amely 2 köves volt, valamint kender- és kásátörővel is rendelkezett. A város malma, az ún. Pappalom az Avasi templom alatt 3 köves volt. A Szinva alsó folyásán működött a 16. századi eredetű Döry-malom, amelyet Alsó-Malomnak, majd később Belegrád malomnak is hívtak. Ez is két malomköves volt. Végül a tapolcai apátság 3 kerekű vízimalmát említi a Kötel-könyv, amely a Szirma utcai révhely mellett állott a város alsó végén. A malmot a források Ispotály és Vágómalom néven is említik. A 18. század derekára egy véglegesnek tekinthető, a 19. század végéig létező vízimalomrendszer fejlődött ki a városban. A malmok az energiaszerzés optimális lehetőségeit kihasználva a középkortól kezdve szinte mindig ugyanazon a helyen létesültek, a várost átszelő patakok közül csak a bővebb vízhozamú Szinván. A 17. században 6 vízimalom örölt a város belterületén. Ezek elpusztultak, vagy súlyosan megrongálódtak 1691-ben, amikor nagy árvíz sújtotta a várost. A malmok közül 1702-re már az említett négyet újból üzembe helyezték. 1760 táján épült fel az egykori Zalattay-Szepessy-malom helyén, a mai Tizeshonvéd utcában a diósgyőri koronauradalom Alsó-Király malma, amely 3 köre járt. Ekkorra újjáépült az egykori Kismalom is a mai Szemere utcai Szinva szakaszából kivezető malomárok fölött, amely a város tulajdonában volt és három köre járt szintén. A malmok uradalmi, nemesi, egyházi és városi tulajdonban voltak. Üzemeltetésüket 1–1 molnár végezte 2–3 segéd segítségével.¹⁴

A sörfogyasztás szokásának meghonosodása, illetve az első serfőzők megtelepedése, a műhelyek megalapítása a 18. század elejére esik Miskolcon. A Mindszenti területen lévő apátsági serfőzőről 1709-ben, míg a város Hunyad utcai kapun kívüli serházáról 1714-ben esik először szó. A város belterületén Döry András is létesített 1704-ben egy sernevelőt, de ez rövid életűnek bizonyult, mert 1711 után már nem tesznek említést róla a források. A tapolcai apátság serfőző házában 8–10 munkás 1746-ban 8 hónap alatt 385 hordó sört főzött. A havi kapacitás 3–4 főzéssel 48 hordó volt. A serház a legszerényebb számítással is évi 1000 rajnai forint jövedelmet hozott az apátságnak a hozzá tartozó kocsmával együtt, amelyben évente 300 hordó bor, 400 hordó sör és 30 hordó pálinka fogyott. A serfőző működéséről 1775-ben tájékoztatnak a források. A miskolci serfőző története viszont jóval tovább, egészen 1880-ig követhető. Sajnos a termelés nagyságára utaló adatokkal nem rendelkezünk, de a munkások számát (15–20 fő) és az épület nagyságát alapul véve a Mindszenti serfőzőnél legalább négyszer nagyobb lehetett a kapacitása a 18. század második felében, s az ország jelentősebb ser- és pálinkafőzői közé tartozott.¹⁵

A malmok, a ser- és pálinkafőzők munkáslétszáma együttesen 50 körüli volt. A mészárosok száma ugyan ennek felét sem érte el, de a mesterség nem volt kevésbé jövedelmező, mint a serfőzés. 1755-ben a diósgyőri koronauradalom az ún. Grassalkovich-féle szerződés megkötése után saját maga hasznosította a mészárszékeket is. A 6 ura-

¹⁴ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 1. k. 677, 699.; Gyulai É., 1988. 142–146.; Veres L., 1975. 16–20.

¹⁵ Dobrossy I., 1985. 79.; Komáromy J., 1956. 72–73.; B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 2. k. 316–319.

dalmi mézszárszéket évi 1500 rajnai forintért adták bérbe a mézszárosoknak. Az uradalom mézszárszékein kívül a városnak 2, a tapolcai apátságnak pedig 1 mézszárszéke volt.¹⁶

A kőbányászat és a tégláégetés különös fontosságú volt az építkezések miatt. Ezt az építőanyagot a nagyobb középiparoknál használták fel. A kőbányászat és a tégláégetést céhes kereteken kívül végezték, s ezek az ipari munkák több ember szervezett összeműködését igényelték. Borsodban az egyik leghíresebb kőbánya Tapolcán volt, amelyet kitűnő formálhatósága, faraghatósága miatt épületdíszek, kapuzatok elkészítésére hasznosították. Az 1702. évi Kötel-könyv szerint a város belterületén az ún. Kőbánya-hegy volt a kőfejtő hely. Úgy tűnik, hogy ez a bánya a 18. század végéig kielégítette a helyi igényeket a Tapolcán bányászott kővel együtt. A fejtés és a kővek faragása családi vállalkozásban történt Miskolcon. A családtagok foglalkoztak a kőzetet borító földréteg elhordásával, a bányahely megtisztításával. Ezt követően a családfő irányította a fejtést, amely egyszerű eszközök segítségével (vasék, csákány, vasbunkó) segítségével történt. A kibányászott követ a családfő faragta, a szállítás pedig ismét a családtagok dolga volt.¹⁷ Úgy tűnik a források tükrében, hogy a 18. század végén mutatkozott nagyobb igény újabb városi kőbányák nyitására. Ekkor több helyen folytattak nagyobb építkezéseket (evangélikusok iskolája, református iskola, Szemere utcai polgárházak, reformátusok új temploma, görögök temploma). A növekvő igényt a Cseh-völgyben 1783-ban, a Kőbánya-hegyen 1786-ban megnyitott újabb bányák, valamint a Veres Bércen kialakított kőfejtő elégítette ki. Az utóbbiról származó követ azonban nem nagyon kedvelték, mert a fehér kő nagyon lágy volt.¹⁸

A téglakészítés viszonylag egyszerű technikai műveletnek számított már a 18. században is. Az agyag kitermelését az előkészítés követte. Mikor az agyag könnyen kezelhetővé vált, sablonokba, formába verték, a nyers téglákat szárították, majd kiégették. Az így nyert téglát elsősorban boltozatok készítésére használták. Általában ahol volt agyag, ott foglalkoztak tégláégetéssel is. Miskolcon kiváló minőségű agyagot bányásztak a Temvár mellett a Nyakvágó nevezetű határrészen. Az 1750-es évektől – amikor ezt a területet kiosztották – valóságos fazekastelep jött létre a bánya szomszédságában. Ha a szükség úgy kívánta, a fazekasok is készítettek téglát. Ezt bizonyítja a miskolci fazekascéh megalapítója, nemes Takács János 1791-ben bekövetkezett halálakor felvett hagyatéki leltár is, amely szerint a Nyakvágó soron levő kőház udvarán 1500 darab téglá állott felhalmozva, amelyek a fazekas gyártmányai voltak.¹⁹ A város nagy tégláégetője – ahol 12–14-en foglalkoztak téglakészítéssel – Miskolc északi végén a Pece partján volt, a Czíkö (mai Kossuth utca) közelében, bizonyos Alexi György nevezetű polgár háza mellett.²⁰

Az elmondottak után megállapítható, hogy a 18. századi Miskolcon 6 vízimalom, 2 ser- és pálínkafőző, 9 mézszárszék és 1 nagyobb tégláégető jelentette a kézműves kereteken túlmutató ipari létesítmények számát. Ezek azonban a lakosság ellátását, a helyi igények kielégítését biztosították. Hozzájuk számíthatjuk még a 18. század végi nagyon rövid életű manufaktúra-alapítási kísérletet és azt a két kallót, amely a tímárok szolgáltatásban állott.²¹ Összességében ezek a létesítmények szervesen illeszkedtek Miskolc termelési rendszerébe, s annak hagyományos jellegét nem módosították.

¹⁶ *Marjalaki Kiss L.*, 1925. 39–40.

¹⁷ *Marjalaki Kiss L.*, 1958. 4.

¹⁸ MREJ. 2. k. 269, 274, 438, 482.; 4. k. 8, 23, 42, 294.

¹⁹ *Vida G.*, 1999. 69.

²⁰ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 6. k. 10.

²¹ B.-A.-Z. m. Lt. IV. 1501/a. 2. k. 648.; 3. k. 696–697.

A kézművesipari kereteken túlmutató, manufaktúrális jellegű ipari vállalkozások bár a város közvetlen közelében, de mégis Miskolcon kívül valósultak meg a diósgyőri koronauradalom birtokán. A bükki birtokokon az első jelentősebb ipari üzem, egy üveghuta 1712 után létesült, amely az erdők fát hasznosította, lévén az üveg legfontosabb alapanyaga az elégetett fák hamujából nyert hamuzsír.²² Néhány miskolci zsidó kereskedő is megpróbálkozott hamuzsírforrással, de vállalkozásuk nem bizonyult nyereségesnek és ezért 1750 körül felhagytak vele.²³ Az üveghuta kezdetben ablaküveget szolgáltatott az uradalmi építkezések számára, majd az 1760-as évektől – amikor már új helyen, a mai Bükkszentkereszten működött – egyre inkább előtérbe került az öblösüveggyártás. Az üvegeket a borvidékeken értékesítették.

A diósgyőri koronauradalom 1755-ig különböző zálogbirtokosok kezelésében állott. A kincstári birtokokat kezelő szepesi Magyar Kamara 1755-ben váltotta vissza a zálogban levő uradalmat és gróf Grassalkovich Antal kamarai elnök irányításával komoly ipartelepítés és erdőgazdálkodás bontakozott ki az uradalomban. Az erdőgazdálkodás szakszerű erdőgazdálkodási tervekre épülve a fakitermelés volumenét és az erdők újratelepítését határozta meg. Az erdőgazdálkodás egyik feladata volt az uradalom legjelentősebb üzeme, az Ómassán létesített vasolvastó és a nyersvasat feldolgozó vasverő hámor tűzifával, égetett mésszel való ellátása. Borsod legnagyobb ipari üzemének a folyamatos termeléshez kezdetben évi 4000 öl fára volt szüksége. A termelés fokozódásával párhuzamosan az üzem az 1780-as években már több mint 7000 öl fát igényelt évente.²⁴ Az erdők fát hasznosító iparágak – különösen a vasgyártás telepítése – a sajátos uradalmi érdekeken túlmenően nem valósulhatott volna meg, ha a kincstári gazdaságpolitika a porosz-osztrák háború után nem módosult volna. E gazdaságpolitika egyik sajátossága éppen az, amely az összbirodalmi és örökös tartománybeli gazdasági érdekek sérelme nélkül lehetővé tette egyes nyersanyag-feldolgozó iparágak, nevezetesen a vasipar fejlesztését. E tendencia érvényesülése éppen a diósgyőri koronauradalom területén, a bükki erdőbirtokokon megvalósított ipartelepítés révén volt a legfigyelemre méltóbb, legfontosabb. A birodalmi gazdaságpolitikához nem illeszkedő elképzelések ritkán vagy egyáltalán nem részesültek támogatásban. Erre megfelelő példa egy papírfeldolgozó létesítésének kudarca a diósgyőri kincstári birtokon. 1773-ban egy zsidó kereskedő, egy bizonyos Altman Móric papírmalom építésére tett ajánlatot. Altman elképzelése szerint egy Szinvára épülő üzem költségei 1886 Ft-ot tettek volna ki, s ezt a kincstárnak kellett volna vállalni, illetve megelőlegezni. A termelés beindulása után Altman részletekben kamatostól megtérítette volna a költségeket és bérleti díjat is fizetett volna. A javaslatot a kincstár visszautasította és a terv csak jóval később, már más elképzelése szerint valósult meg.²⁵

Összegezőképpen leszögezhető, hogy Miskolc 18. századi iparfejlődésében a kézművesipar volt a meghatározó. A jelentős háziipar a textiliparban, az építőiparban és a faipar egyes területén volt domináns. A céhes ipar csak az iparúzők egy részét tömörítette, igen jelentős hányaduk céhen kívüli volt. A kézművesipar művelőinek száma lényegesen magasabb volt, mint eddig véltük, de a 16–19. századi céhek száma viszonylag magasabb a szakirodalom felfogásánál. A város nagyobb ipari létesítményei szokványos üzemek voltak, s elsősorban az élelmiszer és az építőipar területén léteztek, de ezek a

²² Veres L., 1995. 20–38.

²³ B.-A.-Z. m. Lt. A tokaji ügyészi hivatal iratai 821. 20. és 157. sz.

²⁴ Veres L., 1982. 166.

²⁵ A diósgyőri papírgyártás dokumentumai a bécsi Hofkammersarchivból. HOM. HTD. Ltsz. 76.1008. 1–13.

kézművesipari kereteket soha nem lépték túl termelésük nagyságát és a technikai színvonalat figyelembe véve. A 18. század végén kísérletek történtek tőkés kisvállalkozások életre hívására illetve működtetésére, de ezek megfelelő tőke hiányában rövid életűnek bizonyultak. A manufaktúrák Miskolc határain kívül, a kincstári erdőbirtokokon létesültek a birodalmi gazdasági célkitűzések szem előtt tartásával. A miskolci iparosság minden szempontból lényeges szerepet játszott abban, hogy a település a magyarországi városfejlődés élvonalába tartozzon. A kereskedelem és az ipar együttes hatására tudta ellátni Miskolc hatalmas, több mint 300 ezer lakosú piac- és vásárkörzetét, amely nagyobb volt több szabad királyi városénál is, így többek között Szegedénél, Kassáénál.²⁶

IRODALOM

Acsády Ignác

1896 Magyarország népeisége a Pragmatica Sanctio korában. Bp.

Bácskay Vera–Nagy Lajos

1984 Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp.

Dobrossy István

1985 A miskolci vendégfogadók és vendéglátás története 1745–1945. Borsodi Kismonográfiák 29. Miskolc

Eperjessy Géza

1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686–1898. Bp.

Gyimesi Sándor

1975 A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Bp.

Gyulai Éva

1998 Iparüzés és céhek. In: *Szakály Ferenc* szerk.: Miskolc története II. Miskolc

Komáromy József

1956 Az első miskolci vendégfogadók. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 5. 72–73. Miskolc

Leveles Erzsébet

1929 A 800 éves Miskolc. In: *Halmay Béla–Leszih Andor* szerk.: Miskolc. 5–219. Bp.

Marjalaki Kiss Lajos

1929 A miskolci mészárosceh négyszáz éves múltja. Miskolc

1958 Miskolc ipara. Borsodi Földrajzi Évkönyv I. 3–7. Miskolc

Szendrei János

1904 Miskolcz város története 1000–1800. Miskolc

Veres László

1975 Miskolci vízimalmok a XIV–XIX. században. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 19. 14–20. Miskolc

1981 Az erdőbirtokok szerepe a diósgyőri koronaadalom gazdálkodásában a 18. század második felében. HOMÉvk. XXI. 165–176. Miskolc

1995 A Bükk hegység üveghutái. *Officina Musei* 2. Miskolc

²⁶ *Bácskai V.–Nagy L.*, 1984. 45.

DIE TENDENZEN DER INDUSTRIE-ENTWICKLUNG IN DER STADT MISKOLC IM 18. JAHRHUNDERT

Die Diósgyőrer Kronendomäne gehörte im 18. Jahrhundert zu den kleineren Besitzen der Krone in Ungarn, in der nördlichen Region war sie allerdings eine der angesehensten. Das Zentrum der Domäne war die Stadt Miskolc. Diese Arbeit behandelt sich mit der Entwicklung der Industrie in der Kronendomäne und in der Stadt Miskolc.

Der Beginn der planmässigen Waldwirtschaft in der Domäne von Diósgyőr ist das letzte Drittel des 18. Jahrhunderts. Da wurden die ersten Pläne zur Waldwirtschaft ausgearbeitet, die die Holzgewinnung geregelt und die Neunpflanzung der Wälder vorgeschrieben haben. Der Grund der planmässigen Waldwirtschaft war die Vergrösserung der Bedeutung von der Waldgrundbesitzen in Diósgyőr. Einerseits hat es der Wiener Hof erduldet, dass sich in die Wälder der Bükk-Gebirge Eisenindustrie ansiedelt, infolgedessen war die traditionelle Waldwirtschaft zum Holzbedarf der Eisenaufarbeitung nicht mehr genügend. Andererseits war die Holzverwertung eine Möglichkeit zur Erhöhung des Einkommens in der Wirtschaft der Domäne. Die Abforstung war zu Beginn eine Arbeit der Fronbeauer, in einem Jahr etwa 5000 Klafter, der Einkommen der Holzverkaufs bedeutete das Tüpfel von den Gesamteinkommens der Domäne.

In den Wäldern arbeiteten Glashütten, Steingruben, die Waldwiesen wurden mietweise nutzbar gemacht, die Wälder haben das Hausgewerbe und die Zünfte mit Grundstoff versehen.

Die Diósgyőrer Domäne versicherte die Möglichkeiten der Entwicklung der Manufakturindustrie. Im Zentrum der Domäne, in der Stadt Miskolc waren die Möglichkeiten der Handwerkindustrie. Im 18. Jahrhundert war in der Stadt mehr als 20 Zünfte und die Zahl der Mitglieder der Zünfte war mehr als 2000. Miskolc war das Zentrum der Handwerinchurline in Nordungarn. Diese Arbeit bezeugt für ans die Entwicklung der Handwerkindustrie und spricht über die Geschichte der verschiedenen Zünfte.

László Veres